

1005
1006 PAB

ARCHAEOLOGIA BELGICA

30

J. MERTENS en L. DEVLIEGHER

Oudheidkundig onderzoek in de St Amanduskerk
te Hooglede.

31

M. VANDERHOEVEN

Iets over het Romeins stratennet
van Tongeren.

BRUSSEL 1956

J. MERTENS en L. DEVLIEGHER

25

Oudheidkundig onderzoek in de
S. Amandskerk te Hooglede

Overdruk uit *Handelingen van
het Genootschap "Société d'Émulation"
te Brugge*, deel XCIII 1-2 (1956)

BRUGGE
"DE TEMPEL"
1956

ARCHÆOLOGIA BELGICA N° 30

OUDHEIDKUNDIG ONDERZOEK IN
DE S. AMANDSKERK TE HOOGLEDE

I. *Geschiedenis.*

In 847 vaardigt Karel II de Kale een oorkonde uit met de opsomming van het bezit van de monniken van de S. Amandsabdij; daarin komt ook Hooglede voor¹. Het is niet onmogelijk dat onder de „CXVIII mansi” die in de oorkonde van Lodewijk de Vrome uit 822 vermeld worden, Hooglede reeds begrepen is². Nochtans kan de abdij in het tijdsverloop tussen 822 en 847 nieuwe gebieden, waaronder Hooglede, verworven hebben. In 899 wordt de villa Ledda vermeldt in een charter van Karel III de Eenvoudige voor de S. Amandsabdij³.

In deze teksten is nog geen spraak van een kerkje. Het domein Hooglede kan van in het begin een bedehuis bezeten hebben, alhoewel het mogelijk is dat er in de eerste tijden geen bestond wegens de nabijheid van het groter centrum Roeselare. Er was echter een kerk vóór 1107, het jaar waarin bisschop Baldericus en paus Pascalis II de S. Amandsabdij in het bezit bevestigen van een aantal altaren, waaronder Hooglede.

¹ „... et in territorio Menapiorum, quod nunc Mempiscum appellant, Rollare, Hardoga, Cokenlare, Ledda, Ricolwingaheim, Coloscampum, Wenghinas, et Berneham, et Bonart”. Dom BOUQUET, *Recueil des historiens des Gaules*, VIII, blz. 488-489 (Parijs, 1871).

² „In pago qui dicitur Menpiscus, in loco nuncupante Roslar, cum appendiciis suis, mansi CXVIII”. Dom BOUQUET, *o.c.*, VI, blz. 530-531 (Parijs, 1870). E. VAN CAPPEL, *Pagus Mempiscus*, in *Ann. de la Soc. d'Ém.*, LX, 1910, blz. 105-134, meent dat de acht plaatsnamen die in de oorkonde van 847 op Roeselare volgen, een uitvoeriger vermelding zijn van de korte tekst van 822 (bz. 119-120).

³ MIRAEUS-FOPPENS, *Opera diplomatica*, III, blz. 291-292 (Brussel, 1724). K. DE FLOU, *Woordenboek der Toponymie...*, IX, kol. 569 (Brugge, 1929), plaatst verkeerdelijk onder de gemeente Lendelede de vermeldingen van Ledda die betrekking hebben op Hooglede. In 1146 werd de parochiekerk van Lendelede door bisschop Anselmus aan de S. Maartensabdij van Doornik geschonken. Cfr. A. D'HERBOMEZ, *Chartes de l'abbaye de Saint-Martin de Tournai*, I, blz. 67 (Brussel, 1898).

De abdij bezat deze altaren „sub personatu”, nu schenkt de bisschop ze „perpetua sub libertate tenenda”, ttz. de abdij verkrijgt het personaatsrecht ⁴. De bul van de paus zegt dat de kerken „ab omni personatu libera” aan S. Amands behoren ⁵. Latere oorkonden brengen niets nieuws bij.

De Geuzenberoerten hebben ook deze kerk niet gespaard; op 23 juni 1618 herwijdt Mgr. Triest de kerk en het kerkhof en konsakreert drie altaren ⁶.

Over de kerk vermeldt Sanderus : „Ecclesiam habet D. Amando sacram sub patronatu Abbatis Elnonensis, qui non ad curam modo pastoraalem, sed ad alia quoque sacerdotia, quae antiquitus hic fuere, jus habet; ante turbas enim, in hac aede Capellanus S. Crucis, alter D. Virginis, ac tertius S. Quirini fuit” ⁷. In het verslag van de bisschoppelijke visitatie van Mgr. de Haudion van 4-X-1692 wordt de kerk als hersteld beschreven ⁸. Over het bezoek dat de deken van Roeselare, Norbertus de la Salle, op 19 april 1736 aan de kerk bracht, lezen we : „Ecclesia in tecto pro parte refecta, in omnibus aliis bene est” ⁹.

In 't begin van de XIXe eeuw was de gotische kerk voorzien van barok meubilair, waarvan nu nog bewaard zijn de twee zijaltaren, de muurbekleding met drie biechtstoelen, de communiebank en de preekstoel. In 1828 werd het interieur veranderd in een neo-klassieke stijl: houten balken werden door ijzeren vervangen, de gepolychromeerde houten tonnen wer-

⁴ Origineel te Parijs, B.N. Lat. 2012, schutblad II en 135. Dit werd ons vriendelijk medegedeeld door Z.E.H. Platelle uit Rijsel.

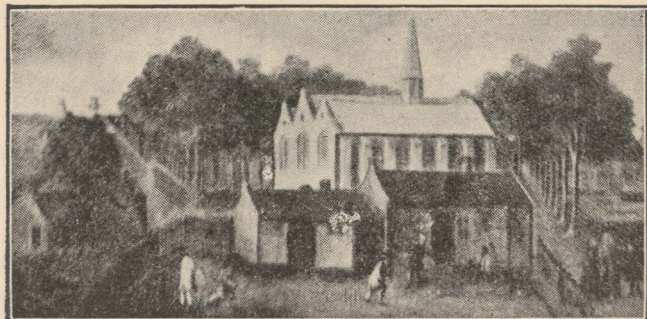
⁵ „In Episcopatu Noviomensi, Altare de .. Marchegen, de Guinginiis, de Beherneham, de Sedelengen, de Bichengen, de Ledda.” MIRAEUS-FOPPENS, *o.c.*, II, blz. 1151-1152 (Brussel, 1723).

⁶ Dit werd ons medegedeeld door Z.E.H. M. English, aan wie we ook het illustratiemateriaal danken.

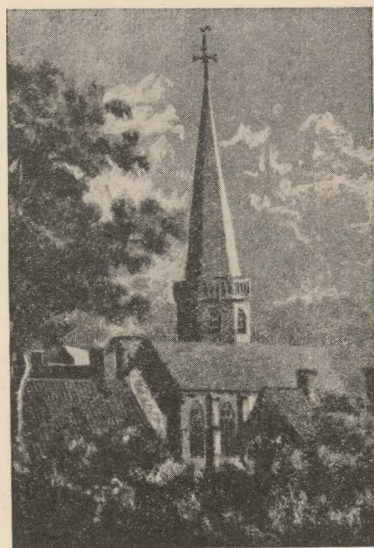
⁷ *Flandria Illustrata*, I, blz. 392 (Keulen, 1641).

⁸ „Tota ecclesia sarta et tecta. Omnino fuit destructa. Sub turri quae est supra medium fornicem indiget aliqua reparatione. Habet suas fenestras vitreas et bonas. Ecclesia est bene strata.” Brugge, Rijksarchief, Kerkelijke archieven, nr 408.

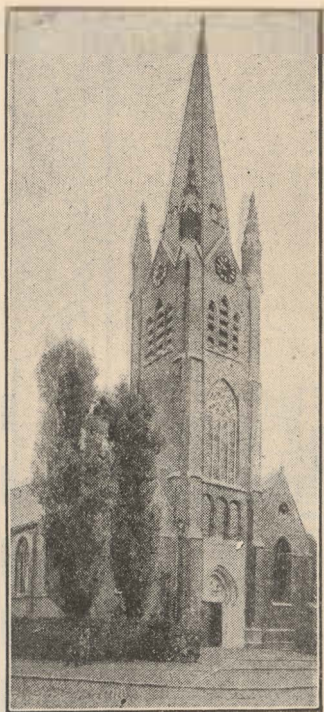
⁹ Brugge, Rijksarchief, Kerkelijke archieven, nr 409.

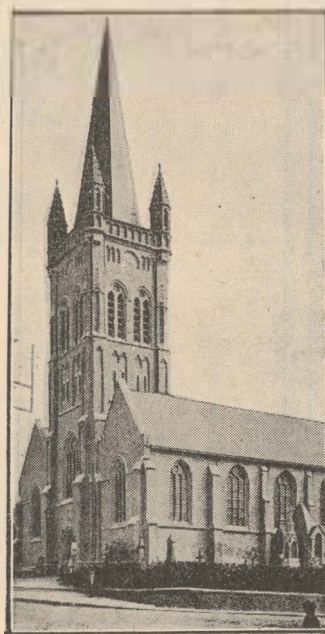
Afb. 1. De kerk omstreeks 1700
(Schilderij eertijds in 't bezit van A. Soenen te Hooglede,
nu verdwenen).

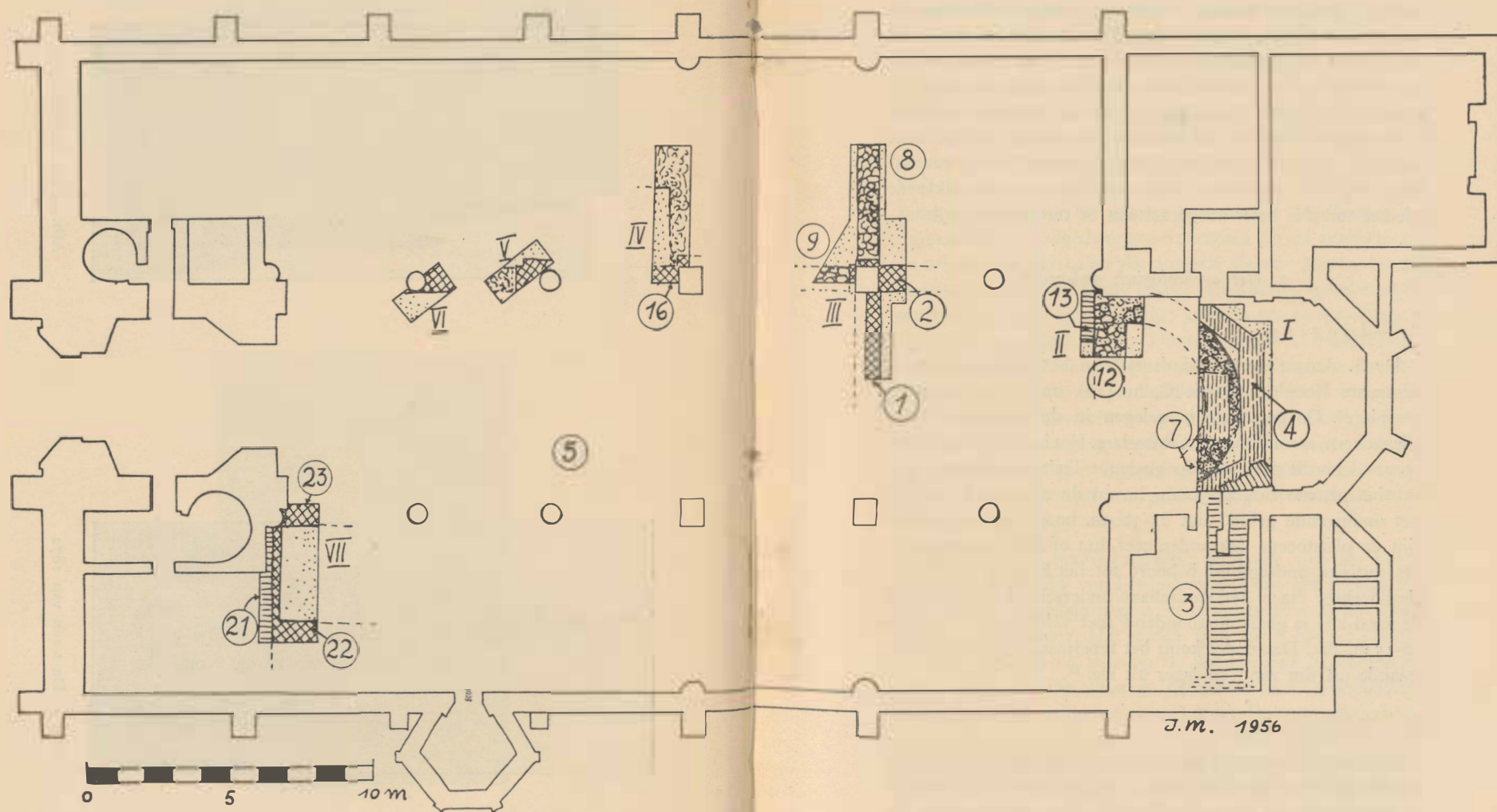
Afb. 2. Detail van een lavis van S. Vermote, 1813
(Izegem, Klooster van de Zusters van Maria)

Afb. 3. De toren van 1872

Afb. 4. De huidige kerk

Hooglede, S. Amandskerk. Grondplan met aanduiding van de onderzochte plaatsen.

den verdoken door gewelven van plakwerk, het bladwerk der kapitelen werd afgekap¹⁰.

In 1866 herstelde men de arduinen venstermonelen die bewaard gebleven waren. In 1871-72 onderging het kerkgebouw verschillende veranderingen: vergroting van het koor, slooping van de achtkantige middentoren en de vieringspijlers, bijbouwen van een nieuwe travee op de westkant van het schip, optrekken van een vierzijdige geveltoren. Bouwmeester was P. Croquison. De toren en de nieuwe westtravee die met rode baksteen opgetrokken waren, werden in 1918 zwaar beschadigd. Bij de heropbouw werd gele baksteen gebruikt; de nieuwe toren is beter aangepast aan de traditionele stijl.

2. *Het archeologisch onderzoek*

A. — *L i g g i n g.*

De S. Amandskerk bevindt zich in het centrum van de gemeente Hooglede (sektie C, nr 416), op 48 m. boven de zeespiegel. De gemeente is gelegen in de proviocie West-Vlaanderen, arrondissement Roeselare. Het bedehuis is gelegen op een kam die zich van Hooglede tot Tielt uitstrekt en waarvan het plateau zich 45-50 m. boven de zeespiegel verheft; het omliggende gebied ligt 25-30 m. hoog. Op het plateau zijn de pleistocene dekzanden zeer dun of zelfs onbestaande. De tertiaire ondergrond behoort tot het Eoceen, waarin we als bovenste étage het Paniseliaan onderscheiden. De klei of de zand-klei is glaukoniethoudend met veldsteen; de laag is 10-15 m. dik. Daaronder komt het Ieperiaan, langs boven bestaande uit fijn zand en lager uit klei¹¹.

B. — *O p g r a v i n g.*

Tijdens de opgraving naar de Sint-Donaaskerk te Brugge kregen wij af en toe het bezoek van personen die eveneens belang stelden in de oudheidkunde. Eén van hen was de

¹⁰ D. DE LAEY, *Geschiedkundige aantekeningen over Hooglede*, blz. 25-26 (Roeselare, 1902).

¹¹ We danken hartelijk Dr Ir. J. Amerijckx voor de verschatte inlichtingen.

toenmalige pastoor van Hooglede, Z. E. H. Moncarey, die ons kwam vertellen dat men in zijn kerk opdelvingen deed voor het aanleggen van de verwarming. Van onze aanwezigheid in Brugge maakten we gebruik om eveneens de werken in de S. Amandskerk te Hooglede te volgen; van 20 oktober tot 10 november 1955 zijn we vijfmaal ter plaatse geweest.

De verwarming gebeurt door warme lucht, die door een kanalisatiesysteem onder de vloer door gans de kerk wordt geleid. Dit maakt het noodzakelijk talrijke sleuven uit te graven die 40 tot 60 cm. breed en 60 tot 100 cm. diep zijn. Jammer genoeg was het grootste deel van de leiding reeds aangelegd toen we ter plaatse kwamen op 20 oktober; we moesten dan noodgedwongen voortgaan op de verhalen van de werklieden, verhalen die meestal duister bleven en niet steeds de nodige verklaring gaven. Het was nog enkel mogelijk een brede sleuf te graven in het koor en een tweede langs de pijlers van de middenbeuk. Dit onderzoek was noodzakelijkerwijze schematisch en oppervlakkig; we kunnen hier dan ook niet spreken van een oudheidkundig onderzoek in de echte zin. We hebben getracht zoveel mogelijk te redden, gebruik makend van de aan gang zijnde werken. We betreuren slechts dat de Rijksdienst voor Opgravingen niet regelmatig en vooral tijdig verwittigd wordt van gelijksoortige werken die in de kerken worden uitgevoerd.

Sleuf I. — De noord-zuidsleuf, ongeveer 1,50 m. breed, doorheen de breedte van het koor leerde ons het bestaan van twee oudere koorafsluitingen en het massief van het altaar van het tweede koor. Het oudste koor (nr 7 op het plan) is half rond gesloten en rust op de leemzandige oerbodem op 2 m. diepte¹². De absis is gemetseld met groenachtige, brokkelige lokale veldsteen en zachte, geelwitte zandhoudende mortel. Op twee plaatsen kon de breedte bepaald worden, nl. 121 cm. Tegen de buitenkant van de absis waren aan weerszijden van het midden waarschijnlijk lisenen aangebracht; de noordelijke was nog waar te nemen: 79 cm. breed en 15-18 cm. uitspringend. Aan de binnenzijde was het parement van de absis regelmatig tot op -65 cm.

¹² Het peil is aangeduid naar het huidig vloerpeil van de beuk.

In dezelfde sleuf troffen we eveneens de overblijfselen aan van een jongere koorafsluiting op polygonaal plan (nr 4). De muren, 71 cm. breed, waren opgetrokken in veldsteen en gele baksteen van $24,5 \times 11,5 \times 5$ cm. met zachte, slechte zandmortel. Het parement is regelmatig en heeft sporen van bepleistering bewaard. De eigenlijke fundering liep niet steeds in lijn met de bovenstaande muur. Enkele bakstenen in de muur zijn duidelijk herbruikt materiaal; één had afgesneden hoeken en droeg nog sporen van witte kalkbeschildering. Het koor schijnt dus tamelijk laat tot stand te zijn gekomen. Op de snijpunten van de koorvlakken mag men steunberen veronderstellen. Aan de zuidkant was de hoek bedekt door het metselwerk van het huidig koor; aan de noordkant konden we de aanzet van de steunbeer vaststellen, doch we slaagden er niet in de lengte en de breedte te bepalen.

Het altaar uit deze periode was direct tegen de afsluitingsmuur geplaatst; de fundering rustte op de oude absis. Het metselwerk is zorgeloos uitgevoerd; de mortel is dezelfde als van de koorafsluiting. De lengte bedraagt ongeveer 2,40 m. en de breedte omtrent 1,20 m.

In het zuidelijk deel van sleuf I stootten we op hard massief metselwerk van baksteen en tamelijk moderne cementmortel. Dit belette ons het veelzijdige koor langs die kant te onderzoeken.

Daar de kerk nog in gebruik was, was het ons niet mogelijk verder in het koor te graven hetgeen ons misschien nieuwe gegevens over de oudste kerk zou aan het licht gebracht hebben.

Aanleunend bij het werk in de eerste sleuf dienen we nog te vermelden dat de zuidelijke sakristie volledig was uitgegraven tot op ongeveer -1 m. Vele gegevens waren reeds vernield, doch we stelden toch nog het bestaan vast van een brede, zeer stevig gebouw de baksteenmuur van 1,40 m. breed (nr 3). De bakstenen ($22,5 \times 10 \times 5$ cm.) zijn gemetseld met harde geelbruine mortel. De muur buigt naar het oosten af onder de huidige koormuur.

Sleuf II. — Deze sleuf werd aangelegd aan de noordaanzet van het huidig koor. Juist onder de vloer kwamen we op een noord-zuid lopende muur, nr 12, ongeveer 1,20 m. breed, en

gemetseld met veldstenen en zachte mortel, gelijkend aan die van absis 7. Op 75 cm. van de huidige noordelijke koormuur vonden we de aanzet van de absis met muur 12 verbonden. Schaarse sporen van de veelzijdige sluiting 4 bleven bewaard aan de voet van de moderne koormuur op de oude absis. Muur 12 is de kettingmuur die in fundering het primitieve koor afsloot. Een zware baksteenmuur 13 was er tegen aangebouwd; hij gelijkt wat baksteenformaat en mortel betreft op muur 3.

Sleuf III. — Hier maakten we gebruik van de reeds aangelegde sleuf voor de verwarming, gelegen langs de oostkant van de oude vieringspijlers en noord-zuid gericht. Vooral de grondvesten rondom de noordoostelijke vieringspijler werden onderzocht. De huidige pijler rust op een bredere voet van veldsteen, met een goed parement tot op -58 cm. Deze voet rust op het oerzand op -86 cm. De muren 1 en 2 zijn er mee verbonden en vormen kettingmuren. De mortel is tamelijk goed, doch groenachtig van kleur. Muur 2 is 113 cm. breed en kent op -41 cm. een verbreding van 13 cm. De werklieden zegden op de zuidkant een gelijke muur aangetroffen te hebben. De onderbouw van de pijler was gemetseld op oudere muren 8 en 9. De zachte, gele mortel gelijkt goed op die van de absis 7. Muur 9 is een kettingmuur en heeft een regelmatig parement van -29 tot -41 cm. met sporen van bepleistering. Muur 8 werd gevolgd tot 4 m. ten noorden van de pijler.

Sleuf IV. — Een gelijkaardig onderzoek werd verricht aan de voet van de noordwestelijke vieringspijler. Ook hier vonden we veldstenen fundering van de vieringspijler terug (nr 16); ze gelijkt aan de muren 1 en 2. Tevens waren nog sporen van een bakstenen versterking aan de voet van de pijlers waar te nemen. Vanaf de pijler werd de sleuf 3,80 m. noordwaarts verlengd. We stooten er op een volledig omgewoeld terrein met duidelijke overblijfselen van uitgebroken metselwerk: veldsteen en mortel als de nrs 7, 8 of 9. Op 2,50 m. van de vieringspijler vonden we de juiste aflijning terug tussen de uitgebroken muur en de onberoerde kleibodem, hetgeen duidelijk bewees dat de zijmuur van de primitieve kerk op 2,50 m. van de kettingmuur van de middenbeuk liep en dat er tevens

een muur vanaf de vieringspijler in noordzuidelijke richting vertrok. Was dit de westmuur van de oorspronkelijke noordelijke transeptarm?

Sleuven V en VI. — Kleine boringen werden uitgevoerd aan de voeten van de twee eerste noordelijke zuilen. De zuilen zijn uit trommels arduinsteen samengesteld; ze zijn waarschijnlijk gelijktijdig met de baksteenversteving uit sleuf IV en met muur 3. In sleuf VI rust de zuil op een kettingmuur van veldsteen, overeenkomend met nrs 1,2 en 16. In sleuf V was de latere fundering van de romaanse pijler gebouwd op een oudere kettingmuur met zachte, gele mortel als 8 en 9.

Sleuf VII. — Een laatste onderzoek werd uitgevoerd aan het westeinde van de zuidbeuk. De westtoren rust gedeeltelijk op de vroegere laatgotische westmuur 21 (gele baksteen van $23 \times 10 \times 5,2$ cm.). Van de laatgotische middenbeuk was nog een westelijke muurpijler bewaard die rust op de oudere kettingmuur 23. Op -32 cm. rust muur 21 op een muur van veldsteen (22). Deze muur komt, wat de mortel en het metselwerk betreft, overeen met de muren 1 en 2 en de pijlerfunderingen in de besproken sleuven. Van een zuidmuur 22, die verbonden was met de westmuur 22 konden we het binneparement nagaan. De breedte van deze zijbeuk bedroeg 3,14 m. Het buitenparement was gans weggebroken, waarschijnlijk tijdens de bouw van de huidige zuidmuur. Ook in de sleuven III en IV deden we een soortgelijke vaststelling.

Toen we ter plaatse kwamen had men reeds de oostmuur van de zuidbeuk doorbroken. Aan de hand van de opgeworpen aarde en de afbraak mogen we waarschijnlijk besluiten dat men hier een oude veldstenen funderingsmuur heeft doorbroken, die gemetseld was met gele mortel gelijkend op die van de koorsluiting 7.

De opgeworpen aarde uit de sleuven leverde op de plaats 5, door de aanwezigheid van gesmolten brons en fragmenten van gebakken aarde, het bewijs dat men daar vroeger een klok had gegoten.

C. — Beschrijving.

De romaanse kerk bestond uit een driebeukige benedenerk waarvan de zijbeuken 2,50 m. breed zijn, een transept

en een koor met een halfronde absis. Deze halfronde koor-sluiting kunnen we vergelijken met het koor van Sint Denijs waar we ook lisenen aantreffen. Deze kerk werd later, althans gedeeltelijk herbouwd. De zijbeuken werden verbreed tot 3,14 m. en in de middenbeuk stellen we het gebruik van pijlers vast; ook de onderzochte fundering der vieringpijlers en de kettingmuren 1 en 2 behoren tot deze omwerking. Aangezien de oudere halfronde absis waarschijnlijk reeds laatromaans was, is het aan te nemen dat deze verandering niet meer romaans is. Wellicht is ze vroeggotisch; toen pas zou de plaats van de middentoren bepaald geworden zijn.¹³

De toren, die we enkel uit afbeeldingen kennen, was achtzijdig en stond op de viering; elke zijde was voorzien van een galmgat, dat door een middensteun onderverdeeld was. De borstwering was met blindnissen versierd en een hoge spits bekroonde het geheel. Het is aan te nemen dat deze toren ouder was dan de laatgotische beuken, want we menen niet dat men bij de bouw van de hallebeuken een nieuwe toren zou opgericht hebben in het midden van de kerk, hetgeen toch een belemmering voor het zicht betekent.

Deze hallekerk, in twee perioden gedurende de XVe of XVIe eeuw opgericht, bestaat nu nog gedeeltelijk.

De drie oorspronkelijke traveeën van de benedenkerk zijn langs buiten duidelijk onderscheiden van de twee oostelijke traveeën¹⁴. Onderaan hebben de muren een afschuining; de noordmuur heeft in de onderste lagen nog veel blokken ijzeren veldsteen. Iedere muur heeft nog twee oude steunberen op de vier; ze kennen vier terugsprongen, waarvan de onderste overeenkomt met de muurafschuining. Met de twee latere steunberen komen de baksteenlagen van de muur niet overeen. Een ander verschil is het profiel van de dagkanten der vensters, die, benevens afgesneden hoeken, ook een doorlopende rolstaaf hebben. Elk venster bezit nu twee bakstenen monelen,

¹³ DE LAEY, o. c. blz. 22, schrijft dat tijdens de torenafbraak in 1871, een balk werd gevonden waarop de datum 1111 stond. Als het inschrift inderdaad een jaartal bedoelde te zijn, heeft men zeker verkeerd gelezen.

¹⁴ De meest westelijke travee naast de toren dateert van 1871-72.

alhoewel men in 1866 de oude arduinen monelen hersteld heeft. Langs binnen zijn de zuilen in 1828 veranderd geworden; de spitsbogen zijn nu zo bepleisterd dat de profilering niet na te gaan is.

De twee overige traveeën kwamen kort daarop tot stand in de plaats van een transept en een koor (gele baksteen van $21,5 \times 10,5 \times 5$ cm.). De meest oostelijke travee is even breed als het oorspronkelijke voorkoor tussen de viering en de absis, hetzij bijna het dubbel van een travee van de beuk. Een zuil zet de oudere kolommenrij van de beuken voort. De steunberen hebben maar drie terugsprongen en de dagkanten der vensters hebben als profilering afgesneden hoeken. Het meest oostelijk venster heeft drie vernieuwde arduinen monelen en dito tracerwerk; we weten echter niet in hoever deze vorm op de oude teruggaat.

Het driezijdig koor, dat bij de twee vlakke oostmuren aansloot, werd in 1871-72 door het nu nog betsaande vervangen. Door het slopen van de zware vieringspijlers en het bouwen van lichtere pilaren kreeg de kerk een meer open uitzicht dat echter het verlies van de karakteristieke mid-dentoren niet vergoedt.

J. MERTENS en L. DEVLIEGHER.

**Recherches archéologiques dans
l'église Saint-Amand à Hooglede
(Flandre Occidentale).**

Quelques sondages ont été faits dans cette église au moment des travaux d'installation du chauffage.

Plusieurs édifices se sont succédé au même emplacement. Les traces les plus anciennes sont celles d'une église romane à trois nefs avec abside orientale semi-circulaire. Après quoi viennent des transformations nombreuses : construction d'une tour de croisée en gothique primaire ; érection d'un chœur à chevet polygonal. Au XVe ou au XVIe siècle, l'église fut considérablement agrandie. Le chœur actuel date de 1871-1872.